

Дмитрієва С. М. Умови формування злочинної групи та злочинного способу мислення / С. М. Дмитрієва, І. І. Самусь // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. – № 3 (31). – 2016. – С. 22-26.

УДК 159.9

*С.М. Дмитрієва, кандидат психологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри загальної, вікової та педагогічної психології*

Житомирського державного університету ім. Івана Франка

І.І. Самусь, студентка V курсу історичного факультету

Житомирського державного університету ім. Івана Франка

ПСИХОЛОГІЯ ЗЛОЧИННОЇ ГРУПИ ТА ЇЇ ЛІДЕРА

У статті розглянуто основні психологічні характеристики та види різних злочинних груп, проаналізовано їхню структуру і механізм функціонування, висвітлено можливі ролі кожного учасника злочинної групи, охарактеризовано роль лідера у діяльності злочинних груп. Для попередження насильства та можливої організації серед підлітків та старшокласників різноманітних груп, які носять злочинний характер, представлено якісний та кількісний аналіз результатів емпіричного дослідження виявлення схильності учнів до неадекватної поведінки, а саме: схильність до подолання норм і правил, до адиктивної поведінки, до саморуйнівної поведінки, до агресії та насильства, до делінквентної поведінки, рівень вольового контролю емоційних реакцій.

В статье рассмотрены основные психологические характеристики и виды различных преступных групп, проанализированы их структура и механизм функционирования, освещены возможные роли каждого участника преступной группы, охарактеризована роль лидера в деятельности преступных групп. Для предупреждения насилия и возможной организации среди подростков и старшеклассников различных групп, которые носят преступный характер, представлены качественный и количественный анализ результатов

емпіричного дослідження для виявлення передисположеності учеників к неадекватному поведінню, а іменно: схильність к переодоленню норм и правил, к аддиктивному поведінню, к саморазрушительному поведінню, к агрессії и насилью, к делинквентному поведінню, уровень волевого контролю емоциональных реакций.

Ключові слова: злочинна група, організована злочинність, лідер злочинної групи, схильність до неадекватної поведінки.

Dmytriieva S.M., candidate of psychological sciences, reader, head of chair of General, Age and Pedagogical Psychology of Zhytomyr Ivan Franko State University

Samus I.I., student of the Faculty of History of Zhytomyr Ivan Franko State University

PSYCHOLOGY CRIMINAL GROUP AND ITS LEADER

In the article the basic psychological characteristics and different kinds of criminal groups analyzed their structure and mechanism of functioning, highlighted the possible role of each member of the criminal group, described the role of leader in the activities of criminal groups. To prevent violence and the possible organization of teenagers and high school students of different groups that are criminal in nature, presents qualitative and quantitative analysis of empirical research identifying the propensity of students to inappropriate behavior, namely the tendency to overcome rules and regulations to addictive behavior to self-destructive behavior to aggression and violence, delinquent behavior, level of volitional control emotional reactions.

Keywords: criminal group, organized crime, the leader of a criminal group, the tendency to inappropriate behavior.

Постановка проблеми. Соціально-економічні зміни, які відбулися в Україні після її переходу до основ ринкової економіки, в той же час супроводжуються загостренням криміногенної обстановки, зростанням рівня злочинності та проникненням її у різні сфери суспільних відносин, а також виникненням різних форм її організації. Групова злочинна діяльність є

багатогранною, тому вона вивчається у кримінології, криміналістиці та юридичній психології. Кримінологію цікавлять причини та умови групової злочинної діяльності з метою розробки заходів щодо її попередження і профілактики; криміналістику – можливість використання різних методів розкриття і розслідування групових злочинів. Юридична психологія вивчає процеси утворення злочинних груп, їх різновиди, структуру, психологічну специфіку групової злочинної діяльності. У практичній діяльності працівників правоохоронних органів усі зазначені аспекти поєднуються [1]. Такий інтерес різних галузей науки і практики до злочинних груп не випадковий: він пояснюється, з одного боку, їх підвищеною суспільною небезпечністю, з іншого – складністю науково-практичного дослідження. Тому, на сьогоднішній день, стає нагальною потреба у вивченні психологічних механізмів існування організованих злочинних угруповань, розробці ефективних механізмів по боротьбі з цим явищем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми виникнення організованих злочинних груп здійснили такі вчені, як В.М.Анісімков, Б.Г.Белогріц-Котляровський, Г.Н.Брейтман, Б.Ф. Володажський, Н.І.Волошин, М.Н.Гернет, П.Ф.Грішанін, А.І.Гуров, Л.Ф.Гула, А.І.Долгова, В.М.Корнієнко, А.В.Михайличенко, Г.М.Міньковський, А.Д.Мордвінов, А.В.Потоцький, Б.В.Романюк, І.К.Туркевич, І.В.Шмаров та інші [1]. Значний внесок у дослідження криміналістичної характеристики та психологічних особливостей злочинних угруповань зробили такі науковці, як М.І.Бажанов, В.і.Бояров, В.М.Биков, В.В.Голіна, В.О.Коновалова, М.В.Костенко, В.П.Кушпін тощо.

Мета статті полягає в узагальненні результатів теоретичного аналізу наукових джерел з проблеми психологічних особливостей різних злочинних груп, їх лідерів та даних емпіричного дослідження схильності старшокласників до неадекватної поведінки. Досягнення цієї цілі відбувалось шляхом вирішення ряду завдань: проаналізувати структуру та ролі кожного учасника злочинної

групи; прослідкувати та обґрунтувати роль лідера у діяльності злочинних груп; розробити програму емпіричного дослідження для виявлення схильності старшокласників до неадекватної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Саме поняття злочинної групи (організації) трактується неоднозначно.

Теорія кримінального права визначає злочинну організацію як стійке об'єднання двох чи більше осіб, що навмисно згуртувалися для скоєння злочинів, які становлять особливу суспільну небезпеку, та забезпечення умов, необхідних для здійснення злочинної діяльності його учасниками, навіть якщо злочинної мети не було досягнуто [2, с. 150].

Злочинною групою в юридичній психології називають неформальне антисуспільне об'єднання осіб для спільного вчинення злочинів, що є єдиним, особливим суб'єктом діяльності.

Проте загальним для двох аспектів цього поняття є саме спільність вчинення злочинів певного виду (корисливих, корисливо-наси́льницьких, наси́льницьких) – головна мета, заради чого існує злочинна група.

Для того, щоб декілька осіб об'єдналися у злочинну групу, необхідні певні причини. Такими причинами можна вважати:

- а) неможливість вчинити злочин самому чи складність його одноосібної реалізації;
- б) особисті неформальні зв'язки і стосунки учасників у минулому за наявності антисуспільної спрямованості одного чи декількох із них;
- в) спільність інтересів та соціальних установок учасників групи;
- г) цілеспрямований вплив осіб, які мають антисуспільну спрямованість та/чи злочинний досвід [2, с. 150].

Тема злочинної групи досліджувалася багатьма психологами та криміналістами, тому в літературі ми можемо знайти велику кількість різноманітних їх класифікацій.

За визначенням В.Д. Бикова, злочинна група – це неформальна спільність людей, яка має антигромадську спрямованість і виступає у вигляді єдиного суб'єкта спільної протиправної діяльності. Вчений вирізняє такі види злочинних груп:

- 1) випадкові (охоплюють осіб, які випадково чи ситуативно об'єдналися з метою групового злочину);
- 2) типу компанії (в яких злочинна діяльність групи людей розвивається на основі їх постійної взаємодії між собою, що в свою чергу призводить до формування між ними відповідних міжособистісних відносин);
- 3) організовані (виникають тоді, коли випадкова злочинна група продовжує протиправну діяльність, тому, стаючи постійною і стійкою, зазначена група стає організованою) [3, с. 29].

Кушпін В. П. основою класифікації злочинних груп вважає їх організацію. Тому, узагальнюючи різні позиції науковців, він поділив злочинні групи на такі види:

– група так званих рівних партнерів, в якій кожен із членів усвідомлює кінцеву мету злочинного діяння, можливі негативні наслідки своєї діяльності як для себе, так і для оточуючих. Зазвичай, члени такої групи самі по собі є психологічно сильними особистостями, добре знають свою справу, мало залежать один від одного. Однак організатор такої групи усвідомлює, що у випадку, коли незаконна операція закінчиться успішно (наприклад, вдасться отримати необхідну суму коштів), то ситуація може закінчитися трагічно навіть для нього самого;

– група з явним лідером, де організатор явно виділяється за своїми особистими і діловими якостями, а також злочинним досвідом серед інших. Він легко керує групою і часто не до кінця відкриває свої плани і задуми, розраховуючи при поділі здобичі отримати найбільшу частку;

– кланова організація злочинної групи, в якій члени сімейної злочинної групи пов'язані між собою родинними зв'язками, вони мають чіткий поділ в ієрархічній структурі, відповідають за «окремі ділянки роботи» [4, с. 247-248].

Найбільш небезпечною злочинною групою є організована, адже суспільна небезпека організованої злочинності є вищою в порівнянні з індивідуальними злочинами. Доказом цього є те, що організована злочинність відрізняється просторово-масштабним розмахом, сферою впливу (нерідко охоплює цілі регіони, галузі господарства) і просторовістю злочинного діяння (контрабанда, поширення контрабандної, аудіовізуальної продукції (піратство), розкрадання в особливо великих розмірах, торгівля людьми тощо) та можливістю залучення в злочинну діяльність широкого кола осіб – державних службовців, представників влади, неповнолітніх, які значно збільшують її ризик [1, с. 314].

Для того, щоб злочинна група функціонувала як налагоджений механізм, в ній мають бути присутні такі ознаки: організованість, стійкість, згуртованість – виявляється в ступені зв'язку, єднання, однотайності членів групи злочинців, в тривалості функціонування організованої злочинної групи, стабільності її складу, наявності злочинних зв'язків між членами групи [4, с. 248].

Високо згуртовані групи є стабільнішими, у них нижча вірогідність змінюваності складу, що ми можемо спостерігати в сучасних організованих злочинних групах.

Групова згуртованість має ряд наслідків у вигляді того, що члени таких груп будуть: здійснювати більший вплив на інших учасників, відчувати більшу безпеку, відстоювати групові норми і застосовувати санкції до відступаючих від цих норм та відчувати меншу вразливість як група в цілому [2, с. 151].

Кожна злочинна група має свою структуру. Аналіз злочинної групи дозволяє відокремити такі її складові елементи:

- організатор групи в цілому або окремих її учасників (основним обов'язком якого є керівництво групою, підтримка в ній порядку, розподіл доходів);

- «авторитети» (декілька, а інколи один, помічників лідера, найбільш активні члени групи, які збирають інформацію для керівника, передають його розпорядження підлеглим, виконують функції консультантів);
- виконавець на відповідній ділянці «роботи» та другорядний виконавець (рядові члени групи, які безпосередньо здійснюють злочинні операції);
- опозиціонер, «слабка ланка» групи, який внутрішньо не згоден із вчиненням злочину групою, у якій бере участь. В.Цимбалюк вважає, що досить часто така «слабка ланка» в групі породжує міжособистісні конфлікти серед її учасників [5 , с. 170].

Учасники організованих злочинних груп характеризуються високим кримінальним професіоналізмом та вузькою спеціалізацією. Одні з них займаються інформаційним забезпеченням, збираючи відомості про злочин, можливих замовників, потенційних жертв, використовуючи як джерело інформації знайомих у сфері бізнесу, політики, в адвокатських колах. Інші особи можуть також вести спостереження за майбутніми жертвами з метою одержання детальних подробиць з їхнього життя, необхідних для вчинення злочину. Деякі члени угруповування можуть здійснювати приховування злочину. Такі угруповування можуть мати відповідні відділи, свою розвідку, інформаційні аналітичні й технічні служби, охорону, яка займається розробкою заходів конспірації [2, с. 152].

Відповідна частина групи може займатися розробкою плану, підготовкою злочину. Цю функцію виконують, як правило, організатори злочину, в число яких поряд із керівником групи можуть входити його заступники. До завдань осіб, які займаються забезпеченням технічними засобами, належить пошук і купівля зброї, вибухових пристроїв, підбір маскувальних засобів екіпірування, фальшивих документів, пошук і підготовка транспортних засобів, у тому числі їх викрадення. У складі цієї частини групи можуть бути й так звані кур'єри – це особи, які здійснюють перевезення й доставку зброї та інших засобів.

Часто до складу угруповування входять особи, які виконують функції по охороні організаторів і керівників злочинної групи. Для надання юридичних послуг злочинна організація може утримувати постійних адвокатів. Важливою ознакою сучасних організованих груп є також наявність у їх складі корумпованих представників владних управлінських структур, працівників фінансових і правоохоронних органів, які забезпечують безпеку такої організації шляхом звільнення її членів від кримінальної відповідальності здійснення впливу на органи, що розслідують діяльність злочинної організації, ознайомлення її керівника зі специфікою й методами роботи правоохоронних органів [2, с. 153].

У організованій злочинній групі найважливіші управлінські функції здійснює її керівник:

- займається організацією діяльності й керівництвом групою в цілому, розробляє «сценарій» конкретного злочину, визначає місце, час і спосіб його учинення, здійснює його підготовку, інструктаж виконавців, контролює хід злочинної діяльності;
- вирішує кадрові питання: підбирає членів групи, розподіляє ролі між ними, забезпечує злочинну підготовку членів організації, здійснює координацію й контроль за їх діяльністю, у тому числі й за діяльністю виконавців;
- забезпечує безпеку організованої групи, захист її від викриття й притягнення членів групи до кримінальної відповідальності. Останнє здійснюється шляхом встановлення зв'язків із корумпованими чиновниками, одержання юридичних та інших консультацій;
- акумулює кошти злочинної групи, здійснює збереження й визначає порядок їх використання на потреби організації, займається розподілом доходів між учасниками групи відповідно до їх становища й виконуваної роботи [5, с. 170].

Лідер наділений певними функціями, повноваженнями:

- брати на себе відповідальність за діяльність групи, відповідальність перед іншими людьми за групу (представницька функція);
- приймати рішення в групі в складних проблемних ситуаціях, коли група не може впоратися сама;
- виконувати поліцейські функції — при порушенні норм — карати, при виконанні — заохочувати, тобто стежити за цілісністю групи [5, с. 171].

Тому керівник або лідер злочинної групи займає важливе особливе становище і відіграє основну провідну роль для існування та функціонування групи, а знання психологічних особливостей його лідерства дозволяє використовувати їх в цілях ослаблення, розкладання групи, припинення її діяльності та функціонування, що є одним із потужних способів боротьби з організованою злочинністю.

Для діагностики схильності до неадекватної поведінки, яка зазвичай і підштовхує людей до приєднання до різноманітних злочинних груп, з 16 учнями 10 класу однієї із загальноосвітніх шкіл м. Житомира було проведене психологічне дослідження, метою якого було визначення рівня готовності школярів вдаватися до різних видів неадекватної поведінки. Методика складається з семи шкал, які відповідають за:

1. соціальну бажаність (службова шкала) — призначена для вимірювання готовності досліджуваного самого уявляти себе в найбільш сприятливому світлі з позиції соціальної бажаності.
2. схильність до подолання норм і правил — призначена для вимірювання схильності досліджуваного до подолання будь-яких норм і правил, схильність до заперечення загально прийнятих норм і цінностей, зразків поведінки.
3. схильність до адиктивної поведінки — призначена для вимірювання готовності реалізувати адиктивну поведінку.
4. схильність до саморуйнівної поведінки — призначена для вимірювання готовності реалізувати різні форми аутоагресивної поведінки.

5. схильність до агресії та насильства – призначена для вимірювання готовності досліджуваного до реалізації агресивних тенденцій у поведінці.
6. вольовий контроль емоційних реакцій – призначена для вимірювання схильності випробуваного контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій.
7. схильність до делінквентної поведінки – вимірює готовність (схильність) підлітків до реалізації делінквентної поведінки, виявляє "делінквентний потенціал", який лише за певних обставин може реалізуватися в житті школяра.

Проведене дослідження дозволило отримати такі результати:

Шкала №1 – 100% учнів не схильні приховувати власні норми і цінності, а також коригувати свої відповіді в плані соціальної бажаності.

Шкала №2 – у 94% досліджуваних спостерігається схильність протиставляти власні норми і цінності груповим, та тенденція "порушувати спокій", шукати труднощі, які можна було б подолати. Лише 1 досліджуваний (6%) схильний до слідування стереотипам і загальноприйнятим нормам поведінки.

Шкала №3 – у 88% досліджуваних наявна схильність до відходу від реальності за допомогою зміни свого психічного стану та до ілюзорно компенсаторного способу вирішення особистісних проблем. Крім того, ці результати свідчать про орієнтацію на чуттєву сторону життя, про наявність "сенсорної спраги", про гедоністично орієнтовані норми і цінності. Лише 12% учнів мають невиражені перераховані вище тенденції, або хороший соціальний контроль поведінкових реакцій.

Шкала №4 – у 94% досліджуваних відсутня готовність до реалізації саморуйнівної поведінки, відсутні тенденції до соматизації тривоги та схильність до реалізації комплексів провини в поведінкових реакціях. Лише 1 з

досліджуваних (6%) має схильність до ризику, виражену потребу в гострих відчуттях, садомазохістські тенденції та низько цінує власне життя.

Шкала №5 – свідчить про наявність у 88% досліджуваних тенденції до агресивної поведінки. Лише 12% учнів мають невиражені агресивні тенденції, та не сприймають насильство як засіб розв'язання проблем, для них агресія не є типовим способом виходу з фрустраційної ситуації.

Шкала №6 – у 81% досліджуваних спостерігається слабкість вольового контролю емоційної сфери, небажання чи нездатність контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій. Крім того, це свідчить про схильність реалізовувати негативні емоції безпосередньо в поведінці, без затримки, про несформованість вольового контролю своїх потреб і чуттєвих потягів. Лише у 12% досліджуваних спостерігається невираженість цих тенденцій та жорсткий самоконтроль будь-яких поведінкових емоційних реакцій, чуттєвих потягів.

Шкала №7 – у 60% досліджуваних наявні делінквентні тенденції та низький рівень соціального контролю.

Якісний та кількісний аналіз результатів проведеного емпіричного дослідження дає підстави стверджувати, що у переважної більшості досліджуваних старшокласників є наявною схильність до неадекватної поведінки. Це означає, що учасники дослідження є групою ризику, оскільки продемонстрували низький рівень соціального контролю, недостатньо сформовану систему внутрішніх дозволів і заборон, що є наслідком низького рівня сформованості правової самосвідомості. Для попередження насильства та можливої організації серед підлітків різноманітних груп, які носять злочинний характер, вчителям, шкільному психологу, батькам потрібно серйозно підвищити рівень ефективності правового та морального виховання підростаючого покоління з метою формування справжніх громадян правової держави, яка активно розбудовується в Україні.

Висновок. У статті були розглянуті основні психологічні характеристики та види різних злочинних груп, а також структура і механізм їхнього функціонування. Для попередження насильства та можливої організації серед

підлітків та старшокласників різноманітних груп, які носять злочинний характер, ми провели дослідження, метою якого було виявлення схильності учнів до неадекватної поведінки. Його результати покликані допомогти класному керівникові, вчителям, батькам, шкільному психологу розробити необхідний комплекс виховних заходів для боротьби та протидії виявленню різних видів соціально-шкідливої поведінки. Знання основних закономірностей та факторів, від яких залежить міцність організованих злочинних груп, дозволяють використовувати їх в цілях послаблення та руйнування останніх, що полегшує діяльність правоохоронних органів у вирішенні проблеми організованої злочинності та формуванні правової держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гула Л. Ф. Ознаки організованих злочинних груп: об'єкти оперативно-розшукового втручання / Л.Ф. Гула // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – №4. – С. 309-319.
2. Костенко М. В. Психологічні характеристики організованих злочинних груп / М. В. Костенко // Форум права. – 2014. – №3. – С. 150-154.
3. Биков В. М. Криміналістична характеристика злочинних груп / В. М. Биков. – Ташкент: ВШ МВС СРСР, 1986. – С. 29–40.
4. Кушпіт В. П. Особливості психологічної характеристики учасників організованих злочинних груп та їх лідерів / В. П. Кушпіт // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – №1. – С. 246-255.
5. Костенко М.В. Психологічні аспекти структури організованих злочинних груп корисливо-насильницької спрямованості / М. В. Костенко // Кримінальне право, кримінологія, криміналістика. – 2014. №4. – С. 169-174.